

A PESTI NAPLÓ KEZDETI SZAKASZA

A nemzet nagy történeti legendái közül a legkeresebbé komponáltak egyike az abszolutizmus koráé. A korszaknak, amely belőle sarjadt, volt hozzá ideje, az osztálynak, amely öntudatát és uralmának további jogosítását nagyrészt belőle nyerte, volt rá oka. Érthető viszont az is, ha a társadalmi fejlődés mai fokán szükségképp bekövetkező legendarombolás ikonoklasmusi buzgalma épp ezt a korszakot kímélte szinte legkevésbé.

A korszak szellemi életéről mindenre kiterjedő figyelmező, összefoglaló tanulmány alig áll rendelkezésünkre. Az anyagot a régebbi kutatás tárta fel a korszak megvilágításához, a maga szempontjai szerint; az új szempontok érvényesítői nagyrészt ezt az anyagot használták fel ítélezéseikben, s ez bizonyos felmérés helyzetet teremtett. A régi konklúziók hitelességüket veszítették, a mai szempontú újak hitelét viszont mai szempontú, új kutatás még nem támasztotta alá. Konklúzióink ma minden esetre, úgy látszik, több van a korszakról, mint amennyi ismeretünk.

Van ugyan egy-két, a kortörténeti rajz szempontjából is kitűnő életrajzmonográfia, a régebbiek közül mindenekelőtt Vojnovitsét, az újabbak közül pedig Sőtérét kellene említenünk, de ezek, természetüknél fogva, hogy úgy mondjuk csupán hosszsmetszetben vizsgálták a kort, annak egy-egy diakron szeletét. A diakrón kutatás azonban sohasem tárhatja föl a korszak valódi szellemi-eszmei állapotát; egy-egy életút, egy-egy probléma fejlődési menete vezérli; társító s válogató elve ennek megfelelően eleve korlátozott.

Évről évre haladó szinkrón kutatás volna szükséges, hogy a művek, irányok, eszmék és gesztusok a lehetőleg teljessé rekonstruált társadalmi, szellemi szituációban értelmeztesenek. Ez azonban hosszabb időszakra szinte megvalósíthatatlan követelmény. Ezért látszik hasznosnak legalább egy-egy év teljes keresztmetszetének, szellemi közéletének mai szempontú, de — ha félreértés nélkül, az ún. álobjektívizmus vádjának földözése nélkül szabad ezt mondanunk — határozott, eleve kitérített problémára nem irányuló rekonstrukciója. Így talán a mostanában túlságig burjánzó dedukció mellett a történeti tanulmányokban nagyon is szükséges induktív módszer is helyére talál. A korszak eseménytörténetéhez, kiváltképp életrajzi vonatkozású eseménytörténetéhez, úgy lehet, nem szolgáltat majd az ilyenféle kutatás sok új adatot, vagy éppen fölfedezést, de annál többet adhat az eszmetörténet területén.

Az ilyen módszerű munkában majd nyilvánvalóan oroszlanrész illeti meg a napilapok, a folyóiratok, a sajtó aprólékos, sokszempontú feldolgozását.

1.

A *Pesti Naplóról*, az abszolutizmus korának vezető lapjáról, a passzív rezisztencia irányító központjáról, meglehetősen határozott s többé-kevésbé valóságúnak is mondható kép, ismeret él a mai történeti, irodalomtörténeti köztudatban. Igaz ugyan, hogy ez a többé-kevésbé realis ismeret csak a Kemény-féle *Naplóra* terjed ki. A lap első feléve úgyszólván

ismeretlen, föltáratlan. Pedig cikkei történésznek, irodalomtörténésznek egyaránt sok meglepőt tartogatnak.

Meglepő például az — in medias res kezdve —, hogy a szavukat hallatható, tényezőkké válható közéleti, publicista csoportok közül egyedül ez mutatott rokonszenvet a különféle szocialista tanok, a szocializmus eszméje, különösen pedig annak francia válfajai iránt.

Ez a csoport, amelyik a lelkétvesztett polgári progresszió köntöséből, eszmekincséből is sokat megőrzött. De mint azt, félreértette ezt is. S ami még súlyosabb: félreértette magát a történeti helyzetet is, amelyben szerepet vállalt. Eszméket félreértetni annyi, mint kompromittálni őket és magunkat, történeti helyzetet félreértetni és benne szerepet vállalni azonban több ennél, bűn, a társadalommal szemben megbocsáthatatlan hiba, amely a történeti erő harcában eleve rossz oldalra állít. Bizonyíték lehet erre a *Pesti Napló*.

A félreértés, amelynek a *Pesti Napló* kezdő gárdája foglyává lett, nem volt akkor már történelmünkben újkeletű. Összefogni az udvarral, a központi hatalommal, s így kerekedhetni a nemesség fölé, különösen a nagy császár óta, újra meg újra kísértő polgári illúzió. Az illúzió fölkeltője ekkor, — ismeretes, — Bach Sándor belügyminiszter és programja volt. Közös történelmünknek talán egyetlen alakját sem ítélte meg oly mélyrehatóan másképp az osztrák és a magyar polgári történetírás mint Alexander Bachot. Nagykoncepciójú államférfi, elképzeléseiért mindent vállaló, tisztaszándékú reformer, akinek nagytávlatú terveit a kor és környezet értetlensége buktatta el, — egyik oldalon; sőtétén kicsinyes bürokrata-ideológ, a hatalomért mindenre kész párvanú — a másik oldalon. Nem tisztunk hozzászólói a Bach-kérdéshez, azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Bachhoz a körülmények következtében 50 első felében még fűződhetek bizonyos illúziók. Kecskeméthy Aurél bécsi naplójában még az év második felében is azt jegyezte be, hogy Bach közelgő bukásának híre a bécsi nemesi körökben általános meglepettséget keltett, hiszen lényegében forradalmi ember, a forradalom teremtménye. Azt a gyanút és reményt kötötték hozzá, hogy a Schwarzenberg melletti asszisztálást csak korábbi szándékainak a megváltozott körülmények között való megvalósíthatásáért vállalta; s renegátsága első óráiban talán lehettek is efajta öngazoló szándékai és reményei.

A magyar történetírás nemcsak Bachot nem méltányolta, (azon csakugyan nem volt mit méltányolni,) de az illúziókat sem, amelyek nevéhez fűződtek, azokat az indulatokat sem, amelyek az illúziókat táplálták. Pedig nemcsak ennek az esztendőnek, hanem az egész korszaknak is — a magyar és a nemzetiségi függetlenség ellentéte mellett, — talán leginkább determináló dilemmája rejtett ezen a területen. A magyar polgárosodás, polgári állam- és gazdasági rend a nemzeti rezisztenciát vezető réteg ellenállása ellenére, felülről, az idegen elnyomó hatalomtól erőszakolva jött létre. Egy eszményien elképzelt fejlődés menetében e két törekvés, a nemzeti ellenállás s a polgárosodásért való harc arányos szintézisének kellett volna létrejönnie. A magyar fejlődés azonban éppenséggel nem volt eszményi menetű. E szintézis magyar földön csak eggyel későbbi fejlődési fokozatban vált lehetségessé. A kor szereplő csoportjai főirányuknak vagy egyiket, vagy a másikat választották, a rezisztenciát vagy a polgárosodást. Helyesebben szólva az utóbbit az előbbivel szemben csupán egy csoport választotta, a *Pesti Napló* gárdája (s rajtuk kívül, persze, számtalan, egymással különösebb kapcsolatban nem levő, más-más indítékú politikai személy is).

Ez a négy-öt hónapos ideológiai közjáték, amely Bánfay szerkesztésének megerősödéséig, azaz a lap alapításától fogva augusztus—szeptemberig a *Pesti Napló*-ban lepergett, nem nyert eddig semmi figyelmet. Pedig az általa kínált látószögön, lencsén át a kor arculata tetemesen másnak mutatkozik, mint a hagyományos szemléletén keresztül. Főképpen az a probléma kerül élesebb fénybe, miért nemesi és nem plebejus vezetés, irodalom, szellemiség jött szükségszerűen létre, azaz, miért fegyelmező, kiegyenlítő, nevelő realizmus lépett a korábbi osztályharcot föltárhozó realizmus helyébe. A rendkívül élesszemű, s pontos tömörséggel fogalmazó Csengery visszaemlékező följegyzéseiben a lapnak néhány alapvető

vonását kitűnően vázolta föl, ám megjegyzései annak a szemléletnek a szellemében és védelmében fogantak, amely éppen a passzív rezisztencia hagyományos nemesi-liberális megítélésén alapult, s mely az „egységes nemzet”, „osztatlan magyarság”, egyszóval a nemzetet egyedüli, kizárólagos történelmi alapegységként tekintő koncepció szolgálatában állt. S így találó, s jóhiszemű voltuk ellenére tendenciájuk következtében éppen nem a differenciáltabb látásmód felé vezetik a kutató figyelmét. Igen jellemző, hogy Angyal Dávid, akinek ez időszak tény-története sok áldozatos filológiát köszönhet, elfogadva a nagy nemzedék felfogását, s kutatásait mintegy annak igazolására állítva be, szinte frázisszerűen visszhangozza az önmagát megdicsőítő nemesi-liberális Magyarország vélekedéseit. Mindennek ellenére, persze, Csengery vázlatos jellemzése, s Angyal levéltári kutatása nélkülözhetetlen alapjai a további munkának.

A *Pesti Naplót*, mint ez, — s a lap egész tárgyi története is, — Angyal Dávid tanulmányában olvasható, Bach és Geringer 50 tavaszán „a központosított egységes ausztriai birodalom eszméjének” a Szilágyi-féle *Magyar Hirlap*nál hatékonyabb propagálására hívta életre. Nemcsak korának, hanem talán az utolsó száz esztendőnek is a legnépszerűtlenebb lapja volt. Előfizetőinek számát a hivatalos jóindulat és ajánlás ellenére sem tudta 500-ra felküzdeni. Pedig publicisztikai színvonalát tekintve kétségtelenül fölülte állott Szilágyi lapjának, bár a szerkesztés élénkségében viszont jóval alatta maradt annak. Mindenekelőtt hiányzott az az ösztönös jóérzéssel összeszedett félig pletykából, félig találgatásokból álló napi híranyag, amely a *Magyar Hirlap*ban többhasábnyi helyet foglalt el. A közönség azonban elsősorban nem e fajta okokból utasította el; Vida lapja, a *Figyelmező* sem volt élénkebben szerkesztve, előfizetőinek száma betiltásakor mégis már 1400-ra rugott; az elutasítás a *Pesti Napló* irányának szólt.

Ez az irány három góc körül kristályosodott ki: a birodalom egységének, a nemzetségek egyenjogúságának, s az úrbéri válság rendezésének, illetőleg ezzel kapcsolatban az ország szociális ügyeinek kérdése körül.

2.

Az első két kérdést folyvást együtt tárgyalta a lap. „Az egy és oszthatatlan ausztriai birodalom” létét, s benne a magyarság helyét Bach intenciói szerint „az európai státusviszonyok által parancsolt szükségnek”, apriori posztulátumnak fogta föl, „s zsurnalisztikai tevékenysége alapjául a március 4-i alkotmányt” tekintette, „amely nem ismer elkülönülő falakat s az egy nagy ausztriai birodalomnak jogban és teherben egyenlő polgáraivá tesz anélkül, hogy megszüntetné nemzetiségünket” (március 9.).

Arra intette a nemzetet, értse meg az „egyenjogúság eszméjét”, „melyet ha valaha bármely tényezője az emberi művelődésnek s a nemzetek fejlődésének a másiktól megtagad, nemcsak a megtámadottat rontja meg, de önmagát is erőtlenné és süllyeszti”. (március 9.) Éppen azzal vádolta a reformkor politikáját, hogy az nem ismerte föl e kérdéskör fontosságát, s ez eszmék igazságát, holott „akkor kellett volna még békés úton megoldani” „a nemzetségek kiegyenlítési kérdését”, de „az önzés”, „az entuziazmus”, „a kiskorúság” és „szűkkeblűség” megakadályozta; pedig a nemzetségek, pl. a románok is sürgették. (május 1.) Ezért most már „ne sóvárogjunk anyagi uralkodásra —, mondotta másutt — a velünk s a mellettünk élő nemzetségek fölött” (április 12.), hanem „fátyolt vonván a legközelebbi múlt”, „minden nemzeti vírákat, melyek a kölcsönös testvériség helyett a nagy ausztriai népcsaládban csak keserűséget idegenkedést szülnének, kerülve, a magunkét hűn megvédeni szent és mulaszthatatlan kötelességünknek” tartjuk (március 9.). „Ha a magyar, a horvát, oláh, cseh, lengyel, szlovén, német beéri nyelvének intenzív művelésével és terjesztésével, össze fog omlani azon Szfinkx [tudnillik a nemzeti kérdés], mely mindenkor népet kivánt áldozatul.” (április 8.)

Mármost mint nyilvánult e „testvéri érzelm” a lap gyakorlatában? A *Pesti Napló* rendszeresen közöl román, cseh, szlovák levelezőinek tollából cikkeket. „Egy román jegyző” azt írta: „a jelenben a két testvérnek, tudnillik a román és magyar nemzetnek egymás iránnyabani kiengeszteléséről van szó és kell, hogy legyen szó”. (június 12.) Egy cseh levelező a Palaczký-féle terv mellett agitált (április 17), a hetenként jelentkező ungvári tudósító pedig keserűen hányt a közvélemény szemére, hogy a ruténségnek még egy gimnáziumot is sokall. (április 18) Egy szerkesztőségi megjegyzés erőlyesen utasította vissza saját dési magyar levelezőjének azt az állítását, mintha a románok természetüknel fogva alacsonyabb intelligenciájuk volnának, s a *Napló* mérges szóváltásba keveredett Szilágyi „magyar szellemű” lapjával, mely arról vádolta, hogy elhallgatja a románok erdélyi kegyetlenkedéseit, s ezzel dezavválja a *Magyar Hirlap* efajta híreit. A lap kiállt a román ortodox egyházi autonómia mellett, mondván: „vajjon nagy bűn-e, ha majd három milliónyi nép kéri”. (április 17.)

S mint értelmezte a lap „a magunkét hűn megvédeni szent és mulaszthatatlan kötelességét”?

„A hazafinál, — úgymond, — jelentősebb, főnségesebb szót a nemzet nem alkothat” (május 3.) s szembeszállt Eötvössel, aki az állami öntudatot a nemzeti elé helyezte, bár a *Pesti Napló* maga is nem győzte eleget hangsúlyozni az állami öntudat elengedhetetlen voltát. Hevesen kifakadt Hollósy Kornélia ellen, mert az Bécsben vállalt szerződést: „vagy a művésznak, — kérdezte, — csakugyan nincs hazája, honszerelme?” (április 8). Főlháborodva írt arról, hogy egyes magyar családoknál németül beszélnek, (április 9.) s követelte, Pesten és Pozsonyban tegyék névszerint közzé ki vallja magát magyarnak, németnek vagy szlávna, s rögtön kiderül, hogy a szláv és német többség csak mese (július 9.) Epésen szólt „Babarczy Antal úr”-ról, aki magyar lapokat nem, „a Pesther Zeitungot meg, mint látszik, csupa nemzetiségből figyelmesen olvassa. Ez szép tőle”, de éppen ezért nem hajlandó röpiratát ismertetni; csak majd ha magyarul ír „Babarczy Antal úr”. (június 15.) Tiltakozott az ellen, hogy az volna magyar, aki „magyarnak” vallja magát; a magukat „ungar”-nak vallók valamennyien magyarok, szerinte. (július 21.) Erőlyesen elítélte azt a bécsi lapot, amely azt állította, „a magyar nyelv nem tudományos nyelv, tehát nem alkalmas a tudományok tanítására”. Ha nem volna is az, így felelt, azzá kell tenni, mert minden nyelvet ki lehet művelni. (június 4.) A prágai Union-nal vitázva, amely cseh nemzeti-polgári szempontból bírálta Bach politikáját, s amely egy a Monarchia-beli szlávtság érdekeit előmozdító politikára szeretne volna átformálni azt, pedig hangsúlyozta, „téveszme”, hogy germanizálni vagy szlávositani kell a birodalmi egység kedvéért. Visszatekintve csipősen bírálta „Metternich úr politikáját”, amelynek értelme az volt: „Magyarországot gyarmati sorban kell tartani, addig míg csak lehet, következőleg Magyarország erkölcsi, értelmi, gazdasági fejlődését akadályozni kell, addig míg csak lehet” (május 22.).

De tovább is ment ennél a lap. Mint a korszak valamennyi tényezője, a magyarság fölényét ő is fenn akarta tartani, csak hogy politikai fensőbbség helyett szellemi elsőbbséget ajánlott. Eötvös eszményi álláspontjával szemben, hogy „az uralkodási vágy” az egyes nemzetekből el fog tűnni, ha elég erős bennük az állami öntudat, kétségeskedett, s affelé hajolt, hogy ezt a vágyat szellemi versennyé kell inkább áttérlni, mint kiirtani. „Most, — úgymond, — amidőn [a nemzet] külső hatalma megtörvén, erkölcsi erőire van szorítva, ne óhajtsa más dicsőséget, mint megővni azon erkölcsi fensőbbséget, melyét bírt, melynek köszönheté, hogy nem olvadt el az általa legyőzött népek között, hanem azok egy része olvadt belé. E felsőség pedig mai nap csak műveltség, tudományos haladás és irodalmi gazdagság által fenntartható”. (március 12.) „... egyedül a magasabb fokra fejlett értelmiség s ennek képviselője, az irodalom” az, „ami szomszédaink fölött elsőséget vívhat és vívand ki, mely előtt önként, kezeséggel fognak meghajolni a hátramaradtak ... a birodalom e legszebb és legnagyobb jövőre hivatott országa számára ez biztosítandja ... azon szellemi fensőbbséget, melyet eddig fajtánknak fegyveres hatalom és tőteneti jogok biztosítottak.” (már-

cius 9.). Ezért „feszítsük meg minden erőnket; ne tartsunk a nemes versenytől, melyet ezáltal köztünk s a körülöttünk lakó népek közt indítunk ... e verseny nevelni fogja az emberi boldogulás öszvegét és anélkül, hogy mi magunk veszténénk.” (március 12.) „... anyagi proselitizmus” helyett „szellemiekre törekedjünk” ajánlotta. (április 12.)

Csak most ne csüggedjünk, — kérlelte a nemzetet — „a csüggedés végveszély volna.” (április 8.) Irodalmunk, nyelvünk kész, erős, be tudja tölteni a nemzetmentés feladatát. „Olvassunk, okoskodjunk, tanuljunk” (március 12.), mert „az idő nem kérdez senkit, nem vár senkire, halad ... költsétek tehát föl a nemzetet, — fordult az írókhoz, — dolgozzék, hogy körülötte a pusztaság elenyésszék”; most még első a nemzet, de „ha nem cselekszik, elveszti elsőségét, elmarad”; „fejedelmünk megengedi, nincs tiltva a hallottakat megsíratni, de az élőknek szóljatok”, — biztatta az írókat. (április 24.)

Az elsőség igényének ez az állandó hangoztatása vajon azonos-e azzal a közérzülettel, amelyet manapság nacionalizmus néven emlegetünk, vagy azzal a patriotizmussal azonos-e, amelybe, mint gyűjtőedénybe a XIX. század első két harmadának valamennyi fejlődést sarjasztó nedve belefutott, hogy ott végleges minőségét, hatásfokát és szerepét elnyerje? Mi az utóbbi föltevés felé hajlunk. Ezt az elsőbbségi igényt — úgymond a lap — az az irodalom hivatott elsősorban képviselni, amely „e földterületen képviselője volt mindenha az igaz szabadságnak és polgárosodásnak”. (3. szám) Beszédes azonosításnak tűnik föl ez.

Ámde nem fölösleges-e itten minden szó, nem egyszerűen Bach „polgári” intencióinak — az öreg Fejér György kedvenc szavával élve: — „béres tollal” magyar nyelvre és magyar hangulatra való fordítása-e mindez? Állt-e mind e mögött saját meggyőződés, indulat is? A harmadik kérdéskörbe vágó véleményeik felelhetnek erre.

3.

Álláspontjuk a józsefi hagyomány fölélesztése és folytatása. „Második József lángese, — úgymond, — megmutatta az utat merre a törvényhozásnak nálunk is jobb irányban haladni kellett volna; de a modor, mellyel az üdvösb pályát kimutatá, nem találván rokonszenvet a németnél: egyéb institucióval az is száműzetett a honból”, ami nagyon is szükséges volt; lecke ez, — folytatta, — mindkét fél számára; „az illetők, [kell] hogy a szomorú multakon okuljanak” (április 3.) A nagy császárt gyakran és tisztelő jelzőkkel emlegette, de, mint a fenti idézetben is, máskor is, elítélte politikájának „nyelvi erőszakoskodását”. (március 13.)

Míg a forradalom okát a *Religió* és a *Katolikus Néplap* a forradalom vezéreinek ferde, bűnös lelki alkatában s a protestáns szellemben kereste, a *Magyar Hírlap* pedig abban, hogy nem a nemesi alkotmányt reformálták meg, — mert mint mondta: „il y a conservativisme progressif” — a *Pesti Napló* a Kossuth-féle „költői politikát” csak a mozgalom megjelenési formájának fogta föl, s igazi forrását „a túlélő rendszerben” látta, amely még „a XIX. század közép éveiben” is „fönn akarta magát tartani”, midőn a kölcsönös jogok és köteleességek már nem egyes, különvált előjogos és jogtalan kasztok, hanem ember és ember közti viszonyok tekintetéből állapítandók meg”. (1. szám) Hasonlóképpen a februári forradalom legfőbb előmozdítóját Lajos Fülöpben látta, mert „az a reformok nyilvános vagy alattomos ellenzője volt.” (március 18.)

A társadalmi reformoktól „csak a nemzeti soron kívül álló arisztokrácia rettegett”, állítván, hogy a „vagyon támadtatik meg”. Csakugyan, — fejtegette a cikkíró — az arisztokrácia bírtoklási előjoga megszűnik a polgári reformok által, de „különben a vagyonok megerősítették”. (május 3.) A „Corpus juris — szerinte, — avas obscuritások tömege” (április 3.), törvényei már „Werbőczy korában sem voltak üdvösek hazánkban.” (március 9.) Az ökonzervatív arisztokrácia Bach intencióiban is kijelölt célpont volt, a lap azonban kiterjesztette támadását az egész arisztokráciára, s az intencióktól eltérően nem is csak mint politikai

cspotrot, hanem mint társadalmi réteget támadta, a polgári ideológia és öntudat síkján állva. Ez az öntudat és ideológia a kor nyugati kispolgára állásfoglalásának visszfénye volt. Még citoyen vonások is csillantak föl benne, de alapszövege már a forradalmat elvető kompromisszumos burzsoá felfogás volt, amelybe azonban a szocialisztikus tanok iránti érdeklődés, sőt velük némi kacérkodás is belevegyült. „Privilegium és munka mindig fordított arányban állanak” hangoztatta a lap „... s az embernek ösztönénél, vagy ha úgy tetszik ésszerűségénél fogva éppen nem nagy kedve telik magát, illetőleg munkáját egy harmadik által kizsákmányoltatni”. Ne türd, — üzeni a lap cikkírója olvasójának, — hogy „saját magának drágalátos megkímélése végett derekasan megdolgoztasson”, (június 20.) Egy másik cikk meg a *Religió*nak ezt: „mi, a XIX. század férfiai [vagyunk] kik minden embert polgárnak, jogban, teherben és törvény előtt egyenlőnek óhajtunk”, (március 19.) Az *Österreichische Reichszeitung*gal vitázva pedig, ellentétben a többi lappal, a szocialisztikus eszméket értékeseknek, megvalósíthatóknak tartotta, de úgy vélte „a szocialisztikus eszmék megvalósítása a messze jövő feladata”, s (bizonyosan a demúnciansztrák lap leszerelésére is) valamiféle „monarchikus szocializmust” helyezett kilátásba. (április 5.) Victor Hugo és Lamartine szociális tendenciájú parlamenti beszédeit rendszerint hosszan, gyakran egészében közölte, és Sue szocialista programmal való beválasztásáért lelkesen aggódott.

Az elveknél határozóbb azonban az, hogy az úrbéri vita ügyében, a nemesség és jobbság ellentéte kérdésében heves indulattal és következetesen a jobbság oldalán foglalt állást. A Magyar Hirlap nemes cikkírója fölpanaszolta, milyen igazságtalan a magas napszám az áldozatos nemességgel szemben. „Hogy a napszám ma drágább az úrbéri tíz krajcárnál, — felelte neki epésen, némi kárörömmel a *Pesti Napló* — az baj a földbirtokosnak, de igen természetes; hiába! élni kell a napszámosnak is, hogy pedig tíz krajcárból meg nem élhet, kivált ha többet magával van, az bizonyos ... nincs erre más mondanivalónk, mint hogy: értjük urak, értjük”. Majd meg azt fejtegette, hogy míg a parasztság földhöz juthat, nem kell szociális konvulzióktól tartani; 48—49-ben is „mi kihágás történt, annak kulcsát az urak jobbadán csak a maguk vagy fiskálisai zsebében keressék”, s bizonyítékul a tamási Esterházy uradalom erőszakoskodását hozta föl. Az 1850-es év tavaszán a horvát-földön tapasztalható parasztmozgolódásnak az oka a lap szerint az, hogy a földesurak „az előbbi úrbéri viszony ... visszaállíthatásában” reménykednek; „ezer évig volt Magyarországon a hatalom élén a papság és az arisztokrácia”, — fűzte hozzá a hírhez a cikkíró, — „s elfelejtett mindent és nem tanult semmit”. (március 27.)

Szinte askézis számba megy, ahogy a magyar történetírás távoltartotta magát, különösen a Bach-korszak szociális kérdéskörétől. A kiváló, mindenképpen tisztaszándékú történetíró, Berzeviczy, aki a legapróbb politikátörténeti mozzanatokra is kiterjeszkedett, amellet a nagyszámú röpirat mellett, amely az úrbéri vitát kísérte, szinte szó nélkül ment el. A *Pesti Napló* majd naponta közölt urbérvitai cikket. Adott ugyan néha a *Magyar Hirlap* is helyet a parasztság oldaláról jött fölshírléknak is, a *Pesti Napló* azonban csaknem kivétel nélkül ezeket szóltattatta meg ebben az egész országot lázban tartó kérdésben. Hangja ekkor vált legélesebbé. Zalay Aloys röpiratáról pl. így írt: „Zalay Aloys úr azt mondja: A cél mindannyiunknál egy s ez összes honunk boldogsága. Csakhogy mi az összes hon boldogságát a népre is, nem úgy mint ő, egy kiváltságolt néposztályra óhajtjuk értelmezni és alkalmazni. Azt mondja továbbá ugyanazon jogász úr: Van az ősiségben oly valami, mit csak érezni de kimagyarázni nem lehet.” Mi azonban úgy hisszük, az eddigi értekezletünkön, értekezésünkben eddig is megmagyaráztuk anélkül, hogy az ősiség copfját a fejünkre illesztettük volna ... Egy kiváltságos osztály saját hasznára alkotta”, s bár egykor pozitív lehetett, már réges-rég negatívvá vált. (április 6.) A történelmi tekintetek számbavétele csakugyan fontos, fejtegette a *Religió*val szemben, de mindenekelőtt a reformok fontosak s „a reformok egyedüli bázisa a nép”. (március 23.) Ezeknek a nyilatkozatoknak a világánál, — s folytatni fáradtig lehetne őket, — az ókonzervatívok elleni kirohanásaik (amelyeket a hivatalos nemesi-

liberális történet szemlélethez kissé túlzott buzgalommal alkalmazkodó Angyal Dávid, aki Vidán is talált dicsérni valót, a nemes szándékú országnagyok elleni gyenge erőlködésnek minősített —), más szint kapnak. „Hercegek, őgrófok, grófok, bárók volt főispánok; miből csakugyan azt kell hinnünk, hogy a nem nemes osztályból nincsen rokonérzelmi vagy ha van, érdemtelen volt az aláírók sorába iktatni”, — írta róluk híres fölterjesztésük idején. (április 19.) Az *Ungarns Gegenwart* megjelenése alkalmával pedig ezt: „Vajjon a nemzeti-séget nem-e csak szép ürügyül akarják fölhasználni, hogy aztán annak bő köpenye alatt majd így, majd úgy, régi jó szokásuk szerint, önzésüknek áldozhassanak.” (május 22.) Hasonlóképpen vélekedett a francia arisztokrácia törekvéseiről is, de reménykedik, — úgy-mond, hogy a nép már jól ismeri e jómadarakat, tudja, hogy első dolguk lenne „a népjogokat visszavenni.” (június 23.)

4.

Legyünk már most a szélsőségig engedékenyek a lehető ellenvetésekkel, s tegyük föl — bár nem megengedhető — hogy mindez csak a Bach-kijelölte szerepből következett, a Bach megszabta követelményeknek felelt meg. De vajon a lapnak irodalomkritikára is voltak „polgári” instrukciói Bachtól? Mert az nem kétséges, hogy ezekben igen erős fölvilágosult racionalista jozefinus szellem nyilatkozott meg. Gutzkow híres darabjának, a fiatal Németország e nagyhitű, néptribuni retorikájú zárótételének polgár erényeiről a lap kritikusa szinte túlságig magasztalva szólt, összefoglalván egyben a maga esztétikája alapelemeit is. „Minden költészet, — így írt, — ha nevének és hivatásának megfelel, irányköltészet; a költészet, mely egyes műveiben iránnyal nem bír megszűnt költészet lenni”, „puszta időtöltési játékká süllyed”... „ez iránynak pedig olyannak kell lennie, mely célját az emberiség örök szükségeiben találja fel.” Nem az esetleges, a különleges egyszerit kell a költőnek előmutatnia, hanem az általános életigazságot. De ezt konkretizálnia kell nemzetre, környezetre, osztályra, sőt tovább kell mennie egészen az egyénig. Hiszen „általános életigazságot nemcsak osztályhoz, hanem egyes, ezen osztálynak is csak egyes személyeihez kötve állíthat elő.” „Igazsága ezért” és így „szól minden korra.” (június 24.) Az irodalom, az olvasás céljáról szólván, hevesen támadta azokat, elsősorban Jókai közönségét, „kik az irodalomra nézve mulatságos időtöltésnél magasabb feladatot nem ismernek. Előttünk azonban, — így szögezte le álláspontját, — ez sem az irodalomnak általában, sem különösen a szépirodalomnak nem célja. Meggyőződésünk szerint, mindig igen rosszul mutat az, aki véle csak mulat.” (július. 27.)

Nem a reformkori Eötvös-esztétika párja-e ez?

A társadalmi tendenciát, a világnézeti irányt ennek megfelelően ítélkezése alapkérdésének tekintette a lap kritikája, s Pálffy novelláinak például arisztokrata ellenes voltát dicsérte. „Szeretjük az oly felfogást, minő a báróné jelleme, midőn a címmel, ranggal egybe látunk forrasztva oly veszedelmes kórságot, mint a fényűzés.” (június 14.) S mint jogtörténet értelmezésében, az esztétikában-etikában is elutasította a romantika túlzásait; Obernyik erkölcsi relativizmusra hajló romantikus novellájáról (*A kínok szigete. Emléklapok*) azt írja: lélektani erényeit lerontja „hibás világnézlete”. „Mert az-e a nagy és erős — fejtegette, — ki szenvedélyétől elragadtatva hideg számítással, ördögi bosszút visz véghez, vagy ki önmagában a rosszat le tudja győzni”. „Mi tisztelői vagyunk azon tannak, mely a szenvedélyeket nem elfojtandónak vagy mi még rosszabb: nem elpalástolandónak tartja, hanem azok játékára szabad mezőt követel”. „Csakhogy,” — fűzte tovább meglepő fordulattal (nyilván a Fourier-t olvasó Hazucha), — ahhoz „egészen más társasszerkezetek kell, mint amelyben jelenleg nyomorog az emberiség.” (június 13.)

Az erkölcsi relativizmussal együtt elutasította az 50-es Jókai-novellákban föl-föltűnő pesszimizmust, s méginkább a bennük bőven nyilatkozó dekadenciát. (Jókai alighanem éppen e heves támadás hatására hagyta ki a Bujdosó könyvéből Fxay Gyula című elbe-

szélését, a dekadens muzikalitásnak ezt a kis remekét). Szigorú racionalizmussal az előadásban logikát, a műfajok között rendet követelt a lap kritikus, mintahogy a politikában is „a logika” s a logikának, a racionnak megfelelő elmélet igazát hangsúlyozta, mondván: „az élet sohasem neveti ki a logikát, vagy ha teszi, nevetése csakhamar fájdalmas sirássá válik... s meg vagyunk győződve, hogy az emberiség eseményei felőli előítéletektől mentes, higgadt elmélet az emberiség történeteiben mindig hű kezését és tanítóját találja”. (március 9.) Jókait az irodalom előtt álló nagy nemzeti feladatokra figyelmeztette, mondván: „Ohajtanánk, hogy a hivatottabb tehetségek, melyek közé Sajót is méltán számláljuk, komoly szigorúsággal számot vetnének magukkal azon teendőik, kötelességek felől, melyek, midőn feladatunk komolyabb lett, mint csupán játszani, az irodalom embereire várnak.” (július 27.)

Végül, a típuszerű és egyedi összefüggéséhez hasonlóan, a való és az igaz viszonyát is igyekezett tisztázni. „Hogy a való költői becsüvé emeltessék, oda még egy másik nagyfontosságú biztosíték kívántatik, tudniillik e valónak igazgali kombinálása, a végnélküli ferdeségekkel küzdő valónak a minden ferdeségektől ment egy és örök igaznak szabályai szerinti idomítása” (augusztus 17.). (A reformkor esztétikájának e visszhangjairól szólván meg kell azonban említenünk, hogy ezek bár április—májusban is nem egyszer föl-föltűnnek a lapban, május-júniustól erősödnek meg. Összefüggésben van-e ez azzal a ténnyel, hogy Császár ez időtől kevésbé folyt be a szerkesztésbe, s ugyanakkor megnövekedett Hazucha szerepe, nem tudhatjuk. Erre talán a bécsi levéltárak anyaga adhatna feleletet. Császár jelleme, szerepe, tevékenysége, mint még ezt említeni lesz alkalmunk, nagy óvatosságot követel. Szolgái alkalmazkodása kenyéradóihoz s ugyanakkor gyakori belső lázadozása az egyértelmű ítéletet lehetetlenné teszi, bár alapvető jellem-gyengeségét semmi el nem fődheti.)

Vegyük még az eddig elmondottakhoz, hogy a lap reáltudományokra támaszkodó, laikus szellemű oktatást szorgalmazott akkor, amidőn a *Religió* még a klasszikus auktoroknak is egyházi szempontú szigorú megrostálását követelte. (június 12.) Hogy a placetum regium eltörlését egyedül fogadta a lapok közül fönttartással, hogy kesernyész íroniával szolt arról, hogy Pio Nono legendája csak legenda volt, (május 1.) s epésen gúnyolódott „nyárs-polgárainkon”, kiket „a hír vígasztalhatatlanná tett,” hogy V. Henrik mégsem lesz király.

5.

Amit eddig a lap jellemzésére felsoroltunk, előttünk úgy tűnik föl, a polgári progresszió többé-kevésbé módosított hagyatéka az. Mindez egy elképzelt polgári csoport programjához, eszmevilágához okvetlen hozzá kellett volna hogy tartozzék, mert mindez egyéb tényezőkhöz viszonyítva, 50-ben a valóságos magyar kérdések legreálisabb szemléletéről, legreálisabb megközelítéséről tanuskodott — *leszámítva egyet s ez egy, sajnálatos, éppen a kiinduló pont volt.* Mindezt „a nagy egységes ausztriai birodalomban” hitték megvalósíthatni, ahol „az álladalmi egységnek gazdasági alapja is van ... melynek kiváltképp földművelési ága jutott boldog osztályrészü a magyarnak.” (március 12.)

6.

Mind ez ideig alig egy-kettőt említettünk meg a Napló munkatársai közül, mégpedig azért, mert célunk itt nem egyes írók problémájának vizsgálata volt, hanem annak a tragikus fejlődési dilemmának érzékeltetése, hogy a levert, nemesség vezette, de polgári célkitűzésű forradalom után a haladó polgári nézetek többnyire az elnyomó hatalom fizetett sajtójában jelentek meg. A forradalom, a polgári progresszió nemcsak a csatatéren bukott el, hanem a csatákat vívók lelkének többségében is, s ez volt az igazi bukás.

A munkatársi gárda áttekintése még mélyebbnek mutatja ezt a dilemmát. Közülök a valóságos, a vagyonnal is rendelkező nemességből az egy Berecz született csak; Szilágyi Virgil — (Táncsics védője később) — ugyan nemesi honorációr származék, a többi azonban valamennyi plebejus eredet. Császár Ferenc, Szenvey József, Récsy Emil, Pompéry János, Székely József, Obernyik Károly, Garay János, Léway József, Bánfay Simon, Kelmenfy László. Többségük idősebb Petőfinél, az előtte való nemzedék tagja.

Nem rajzolta meg senki a plebejus honorációr életiskoláját. Kemény iskola volt, gerinchajlító, gerinctörő. Petőfi akkor jött, amidőn, mint egykor Augustus éveiben már „elérkezett az idők teljessége”. Plebejusnak lenni s lázadónak számára már egyet jelenthetett. De azelőtt mi volt! A szolgadiákból, a szegény eminensből, a jótékony kegyesség eleven illusztrációjából szertehányodó nevelő, titkár, gazdasági díjnok lett. Harminc, harmincöt éves koráig, midőn nemesi társai már tekintélyes közéleti férfiak, előtte többnyire még a családi élet lehetősége, a legegyszerűbb élettani szükségletek emberhez méltó kielégítése is zárva. Mennyi monstrum Martinovitól Vajda Jánosig, s mennyi szolga a szeptemvir Némethtől a szeptemvir Császárig. Az arisztokrácia legreakciósabb szellemi vállalkozásaiban mennyi plebejus név; a plebejus tehetségek és öntudatok nagy őrlőmalmáról, az egyházzal nem is szólva.

Ez a Hazucha például, akinek „kirgiz nevén”, el nem apadó balsikerein a tehetség-telenség s az üresség fölünyes önbizalmával nyilatkozó Lauka oly jól mulatott, „elvadult” árvagyermekként került Váradra, egyképpen, „a vármegyei alapítmány élvezhetésére”. Ezer-féléhez kezdett, átnyomorgta egész ifjúságát és a fél országot, míg végre harmincon túl, a földköstölőknél, földmérnököknél valamiféle helyre vergődött. Nyomor és magány: egyik is elég, hogy a megalázott szívben önmagát és másokat győtrő szenvedelmek verjenek tanyát, hogy Barnabás diákká alaktalanodjék, vagy seldwylai fésűslegénnyé satnyuljon a lélek. „Nemcsak külsejében, hanem modorában is sok mesterlegényes volt,” — fitymálódott Lauka, s aztán megindultság nélkül írta kegyetlen sorait tovább — „oly védtelen egyéniségnek tartották, hogy még az irodalmi pigmeusok sem tartózkodtak rá élceket faragni.” Így lett nyers és érzékeny egyszerre; „önállóságra törekvő önérzetével” sértett, dacos, emberkerülő. „Hajthatatlansága szőgletességgel volt párosulva”, de „eszesebb annál, hogysem ezt [a társaséletre alkalmatlan voltát] maga is be ne látta volna” s ezért „irodalmi munkák közé zárkózott” s — a kényszerű misantrop — Fourier-val, „s egy egészen más társasszerkezet” majdani reményével vigasztalta magát.

Szenvey is, akit a pozsonyi fiókkáptalan taníttatott, s akit még az öreg Kazinczy dicsért és biztatott mukára, harminchárom esztendőskorában is hol itt, hol ott egyre csak nevelősködött még, s irnokoskodott különféle uradalmakban. Kviscolá-nak hívták eredetileg, de nevéért a rangos magyar társadalomban annyi gúnyolódást kellett viselnie, hogy anyja nevét, a Leiden-t vette fel, de akkor meg fattyúnak titulálták, s csak viszolyogtatóan csinált neve hozta meg végre a polgárjogot. Szerkesztőnek született, az is szeretett volna lenni ifjúságától. Schillerért és schilleri módon lelkesülő, kicsit pedáns, kicsit bürokrata egyéniség, aki nagy német ideáljának drámáit, hogy úgymondjuk, menetrendszerűen fordította, alig zavartatva a megjelenés kilátástalanságától. Különféle vállalatok, nem egyszer arisztokraták és reakciók, fogadták szolgálatukba, s 50-ben, mint a maga fajtája legtöbb, kenyér nélkül állott.

Hazuchának sorsban és jellemben egyaránt ellenképe volt Császár. Ez az árva, kocsis nagybátyjától istápolat vargagyerek méltóságos urig, szeptemvirségig vitte föl. Receptív és reprodukív alkat, mindent készségesen elsajátított, de érteni vajmi keveset értett meg, nem intellektusa, hanem ösztönös életereje igyekezett érvényesülésre tért nyerni; lelkének energiája és ambíciója több, mint egyedi tartalma és tehetsége; folyvást áradó vitalitásának önlelke célt és formát nem szabott, a kölcsönzöttet követte s utánzóta mohón; gondolat-fogamzásra képtelen, szánandóan meddő szellem, olyan mint a vak színpadi tükör; talmi

keretben hamis csillogás, amely képet sohasem mutat. Érvényesülni akart mindenáron, s az érvényesüléshez ez az alkat hamar megtalálhatta útját. Győrben Guzmicsnak udvarolt, Fiumében Malvádó alkaptányra írt áradozó panegyrikust, Pesten Forrai Júlia grófnőt magasztalta. Guzmics társai elé például állította, Fiumében tiszteletbeli patriciussá választották. Forrai Júlia aranytollal tüntette ki, s több vármegye választott táblabírája lett. Egy sereg mindenféle fajta szakkönyvet írt, fordított, kompilált, s ontotta a biedermeier és copf kecsét negédlő, láng-dics-báj-kéj-nyelvezetű verseit, melyeknek legfőbb jellegzetessége alighanem az volt, hogy a leghalványabb vonatkozásban sem állottak a valóságos élettel, szerzőjük valóságos életével sem. Mert ugyan mi köze lehetett Császár Ferencnek, a varga fiának a trianoni kertben, vagy akár csak a gazdag német polgárok szaleitliiben született érzelmekhez is, hiszen gyermek és serdülőkorában s a pálya első évein sokat koplalt, kegyes jótékonyaságot tűrt, rongyoskodott és napot evett. S kialhat-e a napevés megaláztatásának indulata a lélekben valaha? Egyyszer-egyszer ugyan mintha keserű füsttel már-már lobbott készült is volna vetni emlékeinek szunnyadó parázsa. Nem szabad feledni, például, — életrajzírója feledi, — hogy az *Uj kereszt* c. novellája némiképp a *Fatu jegyzője* előképének tekinthető. Gyarló előkép ugyan, de azért a szentimentális sablonon, a moralizáló kegyességen is áttűzel, egy-egy keményebb mondat erejéig, a harag Nyuzó testvérfigurájának rajzában, mintahogy egy másik novellájának Viola-szerű hőse festésében is lehetetlen meg nem látni az együttérzés meleg színeit. (A *köfejtő*.) Ezek az alkalmak azonban kivételesek voltak, az önellentézés, az ösztönös simulás elernyedésének alkalmai. Császár hírhedt Petőfi kritikájában minden esetre, mintha annak az alulróljöttnek féltékeny, irigy gyűlölsége is égne, akit fölháborít, hogy a bátor és szerencsés fiatal pályatárs kikerülheti az ő öntudattipró, gyaláztatótól sem ment útját. Hiszen sikereinek titkára elégszer utaltak ellenfelei, s 50-ben is Szilágyi Ferenc egy infámisan gonoszkodó nyílt levélben tett félreérthetetlen alluziókat erre. 50-ben hivatala és vagyona vesztetten, hat éves gyermekének gondjával, megint oda visszavetve állt, ahonnét egykor elindult. Életrajzírója szerint igen keserű ember volt ezekben az években. Tapasztalhatta, mit ér az ő táblabírósa s mit a nemesi vagyon. Föl-emelkedésének útját megint a hatalomnál kereste, de most nemcsak nosztalgiával volt a kiváltságosok iránt telve, hanem keserűséggel is. Szerkesztői jegyzetei — melyekből néhányat fönt idéztünk is — bizonyítják ezt.

S folytassuk-e a sort Obernyikkal, a *Főúr és pár* írójával, akit nemesi kortársainak legtöbbje mély ellenérzéssel említett, s akiről még az indulatait mindig fegyelmező Csengery is valósággal gyűlölettel szólt? — Valamennyien ahhoz a még friss keletű literátus értelmiséghez — a magyar értelmiségi polgárság egyik magva, egyik gyökérszála ez — tartoztak, amely az íráson kívül máshoz nem értett, s csak tolla után élhetett meg, ha csak vidékre nem szegődött mindég újra nevelőnek. A lap szerkesztésében, kiállításában való részvétel e kényszerű oka mellett majd valamennyiöknél megtalálhatni azt a pszichológiai-társadalmi mozzanatot vagy éppen sérülést, amely a lap szociális tendenciájú cikkeinek személyes érzelmi érdeket és indulati hitelt ad. Lévy, a gazdag, armálisos telkesjobbágy fia köztük a kivétel; Gyulai, aki Társas Életünkben az elengedhetetlenül szükséges nemzeti egység érdekében oly hevesen ellenezte a szociális ellentétek élezését, kitűnő érzékkel, egyedül őt nem tartotta közéjük valónak.

Itt azonban még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a személyes — szociális és lélektani — mozzanat kisebb-nagyobb mérvű jelenlétének megállapításával semmiképpen sem célozza tanulmányunk a *Napló* e kezdeti szakaszának, e csoport egyes tagjainak s az általuk képviselt irányzatnak a — hogy úgy mondjuk — rehabilitálását, mint már említettük, csupán e problémakör fontosságát s egyben bonyolult voltát kívánjuk e

* A napevés a dunántúli diákvárosok sajátos kifejezése. A semmitelen, szegény diák, tanáraitól beosztva, a hét minden napján más-más családnál kapott ebédet.

cikkkel fs érzékeltetni. Vállalt szerepük, mégha egyiküknél-másikuknál valóban tisztességes szándék állt is mögötte, súlyos történeti balfogás. A haladás igazi képviselői nem ők voltak; azok egy része elesett, egy része hallgatni kényszerült, egy része pedig a számkivetés kenyerét ette.

7.

A nyár végére világossá vált, hogy ezzel az irányzattal a *Pesti Napló* nem tud elfogadható olvasottságra vergődni. Az ókonzervatívok memorandumának megtámadása óta kevéseke előfizetője is sorra elhagyta. Geringer föladására gondolt, különösen mert megelégedve sem volt vele, túlságosan is magyárnak találta; a magyarság proeminens szerepének örökös hangoztatása, a hírközlés erős nemzeti effektusa bántotta szemét, s az augusztus 18-i Gotterhalte botrány magyar szempontú kommentálása miatt hivatalosan meg is intették a szerkesztőt. Rendeleti megszüntetésnél azonban jobbnak találták Bécsben, ha támogatás híján mintegy magától szűnik meg a lap.

Ekkor fordult az Ürményi-házban találkozóknak s Kazinczy szalonjának figyelme a lap felé. Csöndes ügyességgel a Szenveyt a szerkesztésben augusztusban fölváltó Récsitől bizalmasuk, Bánfay Simon vette át szeptember elején. A lap eddigi szerzői háttérbeszorultak s októberre a lap iránya politikai tekintetben már egészen megváltozott. A birodalmi egység hangoztatása, a nemzetiségi egyenjogúság követelése a szociális problematikával együtt lassan elfakult, majd eltűnt.

Irodalmi s szorosabban vett „ideológiai” tekintetben azonban hosszabb folyamatú volt a változás. Októberben még hevesen kirohant a lap Thiers ellen, mert az történeti munkájában „a szegényeket a csavargókkal azonosítja”, s mert a szavazati jog kiterjesztését ellenzi. S tulajdonképpen még Berecznek az esztendő irodalmáról szóló erős és bátorítóletű 51-ben megjelent áttekintése is a kezdő gárda felfogásának szellemében fogant. A kezdő gárda ugyanis ősszel háttérbe szorult már, de csak a következő év elején, első felében halkult el egészen hangja. Egy részük lassan szétszéledt a laptól, Hazucha meg, aki pedig egyik erős befolyású kezdeményezője lehetett e kritikai-ideológiai hangnak, 1851 tavaszán tüdővészben meghalt. Mások továbbra, évek múltán is a *Naplónál* maradtak, de e kezdeti szakasz után, mint az országnak majd egész nemesi s nem nemesi értelmisége a magára talált középnemesség által követett passzív rezisztencia s a vele járó nemzeti érdekegyesítés szolgálatába álltak. Érdekes ez átférmálódás tekintetében Szilágyi Virgil *Értesítője*, amelyben a *Napló* kezdeti szakaszának sok motívuma fölbukkan, de már valamennyi a nemzeti érdekegyesítés vezérelvének alárendelve.

A *Napló* első félesztendőjének rajza talán önmagában is meggyőzően tanuskodnék amellett, mily szinte reménytelenül visszas helyzetbe jutott Világos után a haladás ügye hazánkban azáltal, hogy szembekerült annak három, oszthatatlan egységet megkivánó eleme, a nemzeti függetlenségért, a nemzetségi egyenjogúságért, s a szociális változásért folyó harc. Ám részint annak az eléggé nem hangsúlyozható ténynek aláhúzására, hogy e visszas helyzet mindenekelőtt az ország idejétmúlt gazdasági és társadalmi rendjének következménye, részint annak a történeti körülménynek megvilágítására, hogy e visszasság az adott körülmények között miért a nemesi nacionalizmus álszintézisében nyert megoldást, — persze: látszatzmegoldást, — tanácsos az esztendő két másik lapjának a Figyelmezőnek, s a Magyar Hírlapnak e problémákat illető állásfoglalását a *Pesti Napló* rajza mögé néhány vonással fölvázolni.

A Figyelmező szerkesztőjének s az általa megszólaltatott rétegeknek az álláspontja már az esztendő fordulójára jól kivehető körvonaluvá férmálódott. Ezt az álláspontot s e rétegek határát gyakran az ókonzervatív arisztokráciára korlátozzák. Ez tévedés. Vidának, lapja betiltásakor, januárban már 1400 előfizetője volt, ami azt jelenti, hogy messze meg-

előzőtt olvasottságban minden más lapot, mert ugyan Szilágyi lapja, a Magyar Hirlap kb. szintén ennyi prenumeránssal rendelkezett, de azt igen tekintélyes számu község, közület is járatta, mivel félhivatalosnak számított, s hivatalos hirdetményeket közölt. A Figyelmező előfizetői nyilván ugyanúgy javarészt a konzervatív köznemességből kerültek ki, mint levelezői és cikkírói is, s mint akárcsak maga Vida is.

Vida lapja november 8-án indult meg, ez alkalommal immár harmadszor. Először 48 július 19-én bocsátotta közre korábbi, a forradalmi közvélemény nyomására megszűnt lapjának, a Budapesti Híradónak folytatása gyanánt. Ezt az első évfolyamot 48 december 10-én tiltotta be a Honvédelmi Bizottmány a forradalom és a szabadságharc elleni izgatás címén. Vida a kormány Debrecenbe való távozása után, természetesen, Pesten maradt, s midőn Windischgrätz bevonult, nemcsak lapengedélyt, de szubvenciót is kapott tőle. A lapnak ez a periódusa januártól augusztusig tartott. Közben áprilistól júliusig szünetelt, s júliusban nem is Pesten jelent meg újra, hanem Pozsonyban. Augusztusban azonban megvonták tőle a szubvenciót, és a lap meg is szűnt. Szeptemberben azonban már előfizetési felhívást közölt újra Vida, s most már a maga lábára állva kívánta fönntartani lapját. Az engedélyt azzal az intellemmel kapta meg, hogy ügyeljen „a mérsékletre és a tisztességesebb magatartásra”. Lapja eleinte roppantul népszerűtlen volt, de az, amiért ezt az intelmet kapta, ha nem is a rokonszenvet, mégcsak nem is a fölloldozást, de az érdeklődést s a szólásjogot megszerezte számára a nemesi közvélemény előtt. A lap olvasottságát Angyal Dávid indokolatlanul Falk Miksa bécsi leveleinek tulajdonítja. Falk cikkeinek is volt, lehetett, természetesen része a lap gyors elterjedésében, de, amint vidéki levélzőinek reagálásából kiderül, első sorban Vida harciasává váló cikkei s méginkább Somssich Páléi szereztek olvasóit.

Vida a maga módján „elvhű” ember volt, sőt — megint csak a maga módján — talán „tisztességes” is, s nem „fizetett tollnok”. Windischgrätz szubvencióját elfogadta, mivel maga is annak a híve volt, mint a herceg: a negyvenhetes állapotok, s a forradalom előtti nemesi alkotmány restaurálását kívánta. S most éppen ezért került ellentétbe a Schwarzenberg —Bach-féle iránnyal. A közönség tetszését első sorban azonban nyilván nem ez a negyvenhetes állaspont, hanem annak egyik általa igen részletesen fejtegetett következtetése, a nemzetiségi igények leghatározottabb elutasítása fordította feléje. Élesen polemizált egész decemberben Palaczkynak a decentralizált föderalizmus felé hajló fölfogásával, abban foglalva össze a vita végső summáját: „hogya lehet ilyet [ti. föderális autonómiát] a szlovákok, a románok részére kikerekíteni anélkül, hogy más népfajok is belé ne foglaltassanak. Felelet: sehogy”. Palaczký tervével szemben a Figyelmező hat. részre osztaná a birodalmat, azaz osztrák, olasz, cseh, lengyel, magyar-erdélyi, horvát tartományokra, mégpedig annak az elvnek az alapján, hogy csak „a külön politikai életre alkalmas népfajok” kapjanak autonómiát; vagyis a románság, szlovákság és szerbség a Figyelmező szerint politikai életre alkalmatlan. (január 4.)

A lap kezdettől tele volt heves panasszal, keserű kifakadással főképp a szerbek és románok ellen, akik „nem bírják papjokat, tanítókat eltartani, hanem uralkodni, azt bírnak” (január 2.). A Vojvodina elválasztásának kérdése volt ekkoriban az az állandó botránykő, amelybe naponta beleütköztek a cikkírók. Mindez azonban önmagában még nem jellemzi, nem választja el eléggé a Figyelmező és közönsége álláspontját más lapokétól és csoportokétól. Hiszen attól fogva, hogy decemberben Monarchia-szerte fellángolt a dodonai márciusi alkotmány értelmezése körül a vita, s attól fogva, hogy e vita nyomán kiderült, nemcsak a magyar uralkodóosztálynak, hanem magának a kormánynak is kényelmetlenek a nemzetiségek autonómiai igényei, a többi lap is, még a hiperloyális Religio is megengedte magának, hogy a nemzetiségi politikusok tevékenységén, főképpen az újszülött tartományon gúnyolódjék.

A Figyelmező szigorúan jogi alapon, a történeti jog alapján, a rendi országgyűlések által hozott jog alapján állott, nem véve tudomást a negyvennyolcas törvényhozásnak semmi-

nemű reformjáról, főképp semminemű szociális reformjáról. Ez különböztette meg a többi laptól, s ez volt az a közös „platform”, amelynek alapján a kiközösített, gyanús Vidának a személyileg feddhetetlen tisztaságú, köztisztületben álló Somssich Pál reprezentatív munkatársává lehetett. „... bátor vagyok Magyarország alaptörvényeire, a király és az ország közti egyezkedésre hivatkozni” — fejtegette Somssich ennek az álláspontnak alapelvét — mert „Monarchiánk legbiztosabb és erkölcsileg egyedül igazságos alapját képezik” (január 1.). Vida szerint az uralkodóház jogai és a rendi alkotmány szétválaszthatatlan szerves egységet alkotnak, s a forradalom egyaránt megsértette az egyiket is s a másikat is; így tehát most, ha egyik visszaállítatik, kell hogy visszaállítsák a másik is. Vida éppenséggel nem javasolt semmiféle passzivitást, sőt nagyonis hangosan visszakövetelte a nemességnek a rendi alkotmány által biztosított vezetőszeropét. Magatartása ebben a kérdésben, a politikai életben való részvétel feltétlen igénylésében csakugyan teljesen az ókonzervatívokéval, s csak az ókonzervatívokéval egyezett meg.

Január elején aztán, midőn Somssich egyre erősebb cikkei mellé még olyan ultimátumszerű kioktatásokat is csatolt a lap az udvarhoz, hogy a Rudolf és Bocsday között kötött bécsi béke „utoljára II. Leopold” „által megerősített határozmányai előírják”, hogy „a trónörökös hat hónap elforgása alatt mulhatatlanul megkoronázandó”, a kormányzat elvesztette türelmét, s nemcsak a lapot tiltották be január 8-án, hanem szerkesztőjét is kiutasították a fővárosból, hazatanácsolták falujába.

Vidának és elvbarátainak állásfoglalása tetemesen növelte ugyan a zűrzavart s a kibontakozás nehézségeit, de maga ez az állásfoglalás éppen úgy, mint Vida jelleme is könnyen megítélhető, egyszerű képlet. Jóval nehezebb helyzetbe kerül a történész Szilágyival és lapjával szemben. Szilágyi kétségtelenül romlott ember volt. Nem afféle született erkölcsi tehetségtelen, nem is valamiféle démoniség töltötte be. A cinikus, majdnem nihilista intellektuel egy nálunk korai példája. Közte és ez évek másik nagy botránkozatója Kecskeméthy Aurél között az volt a különbség, hogy míg Kecskeméthy, ha szabad efféle frivol paradoxonnal élni, hőies elszánással választotta az erkölcstelenséget, s önmaga előtt is maga elé tartotta pajzsként a cinikus, vagy talán keserű axiómát: „a gyomor erősebb a morálnál” — addig Szilágyi magától értetődő természetességgel adta el magát s alkudozott zsoldjéért.

Rendkívül eszes volt, sőt okos polgár, de arisztokraták között forgott. Kitanulta a hatalom természetét, az előkelő világ fortélyait, képmutatását és hazugságait, de megtanulta élvezeteit is. Szerette a jó életet: a pénzt könnyű kézzel kiadni, jól és bőven enni, jól és bőven inni, s a szerelmet sem vetette meg. Kortársai szerint elmaradhatatlan volt társaságában, asztalánál a borsos férfitréfa, a vérbő férfiszó, de mi sem esett tőle távolabb, mint az ingujjas parlágiság. Sok nyelvet beszélt, történelmi és irodalmi ismeretei széles körre terjedtek, s nemcsak ismeretei, de élményei is voltak. Társadalmi, történelmi, erkölcsi elvei lehettek volna, tehetsége és műveltsége megvolt hozzá, de nem volt hozzá sem egyéni, sem társadalmi indítása, indulata. A polgárságnak a dekadenciáját élő feudális világot kiszolgáló feléhez tartozott. Romlottsága a guberniumot kezükben tartó gazdag erdélyi arisztokraták torzsalkodó, korrupt és nepota világában virágzott ki, annak jellemző terméke.

Világos után karakterének egy látszólag új, eddig ritkán, alig nyilvánuló vonása mutatkozott meg. Ott vállalta a közvélemény ellenszenvét, itt a közvélemény kedvébe igyekezett járni, s részben megszólaltatója lett. Bizonyos, hogy a Kolozváról, a forradalmi közhangulat elől való csúfos futása most már a közérzület irányába érzékenyebb, vagy legalábbis óvatosabbá tette. Az is igaz, hogy akkor, bár a progresszív közvéleménnyel szemben állott ott is, jelentős magyar politikai csoportot tudhatott maga mögött, s társadalmilag, a napi társas érintkezés szempontjából nem számított kiközösítettnek. Most viszont, amidőn még az ultra Űrményi is nemzeti ügyben „buzgólkodott”, ha lapja kettős játékát nem űzi, kétségtelenül kiközösítettnek számított volna, akárcsak később Kuthy. S aztán, s ez a legfontosabb, most azt az életformát, azt a magyar nemesi világot is veszélyeztetve látta, amely-

höz öt egész eddigi élete kötötte. Így tehát nyilvánvalóan igaza volt Maschek kapitánynak, a cenzornak, aki Szilágyi ellen áskálódva éppen azt említette nyomatékkaival, hogy ösztönösen, mintegy saját maga érzelmeire is árulkodva, engedi lapjában megnyilvánulni az ellenzéki magyar közhangulatot.

Szilágyi ugyan, ha úgy kívánták tőle, most is bármely pillanatban könnyeden tévén nézte a felhőt, de most olyan történeti helyzet volt ez, amelyben mégiscsak szívesebben nézte maga is felhőnek azt. Lapjának legsajátabb vonása kezdettől éppen ez a kettős alkalmazkodás volt. Egyik oldalon áradó loyális, az új intézmények alázatos dicsérete, a forradalom lekefelmondásszerű szidalmazása volt a jellemzője. A lap programcikkének később is mindig visszatérő vezérszólamai ezek: „Hivség a fejedelem iránt”, „hazaszeretet”, „a magyar nemzet boldogabb jövője”, „egyenjóság a közös hazában”, „az egységes, erős Ausztriában”. Mert hiszen, úgymond, „Magyarország érdeke az összes Osztrák Birodalom érdekeitől, sőt merjük állítani az európai polgárosodás ügyétől” többé el nem választható. „A régi kiváltságokkal a magyar nemzetiség politikai túlsúlya s így a kedvenc magyar elsőség kora lejárt”, s bár elvesztettük az elsőbbséget, így folytatja, de a kárpótlást az új rend mégis meghozta: „az alkotmány sáncaiba” bocsátottunk „többmillió helótákat”.

A forradalom előtti Erdély reakciós vezérpublicistáját tehát a nagy kataklizma a polgári haladás hívévé formálta volna át? Aligha. Ezek nyilvánvalóan Bach „polgári” programjának szólamai. A korszak nemesi közhangulatára Szilágyi lettős alkalmazkodásában éppen az a szomorúan jellemző, hogy e szociális szólamokat és eszméket s a nemzetiségekkel való megbékélés jelmondatait mindig csak a kormányt dicsérő, a kormányhoz alkalmazkodó cikkeiben vette elő. S mivel mint ügyes szerkesztő éreztetni tudta — többnyire a hangnem észintetlen, szinte édeskés túlhajtásával — e cikkek kötelező, „protokoll” jellegét, ezeket az eszméket, akarva-akaratlanul, rögtön kompromittálta is nemesi olvasói előtt.

A másik oldalon gúnyos allúziók, kétértelmű hírek, vagy nyílt elégedetlenséget kifejező egy-egy mondat jellemezte a lapot. Ezek alapján mondhatta Gyulai az esztendő lapjai közül (egy évi levélben), kitartott volna ellenére is, Szilágyi lapját a legmagyarabbnak laptársai között. Csakugyan, ha a nemzeti közéletet tekintjük a magyarság kifejezőjének, akkor a Magyar Hirlap volt az a lap, amely a nemzeti követeléseknek leginkább hangot adott.

Mármost az a kérdés, hogy ezekben az „ellenzéki” tónusú cikkeken milyen rezonancia nyilvánult meg a szóban forgó két alapkérdést, a nemzetiségek ügyét s a jobbágycérdést illetően. Bár az ókonzervatívokat (hivatalból is) erősen támatta, de nem tagadható, hogy a nemzetiségek kérdésében elfoglalt álláspontja nagyjából mégis Somssichéval egyezett meg, s hogy tavasztól a Magyar Hirlap lett annak az ingerült hangnak a folytatója, amelyet december-januárban a Figyelmező ütött meg a nemzetiségekkel szemben. Nem sokkal vigasztalóbb a lapnak az úrbér vita ügyében tanúsított magatartása sem. Míg Zlinszky Lászlónak, a vita egyik legfőbb nemesi szószólójának cikkei, melyekben az „hálátlanságot” vetett a parasztság szemére, s az egyenlő adózást méltánytalannak, a birtokos nemesség, s így a nemzet pusztítójának mondotta, egyetértve közölte, a Biharból küldött keserű jobbágyleveletnek viszont már csak nyílttér rovatában szorított helyet. S az egész ötvenes esztendőben messze túlsúlyban voltak azok a levelek, amelyek ezt a kérdést a földbirtokos nemesség oldaláról tárgyalták.

Mindenek ellenére természetesen Szilágyit nem lehet a nemességhez kötni. Nem a nemességnek, hanem a nemesi társadalomban mindig megtalálható paralizált polgári-honorácior rétegnek a jellegzetes képviselője volt ő. Magatartása, lapjának állásfoglalása, azonban éppen alkalmazkodó karakterénél s kiszolgáló helyzeténél fogva mégis igen érzékenyen mutatta a nemesi közvélemény jelentékeny részének e kérdéseket illetően mostani irányát.

DIE ANFANGSPHASE DES „PESTI NAPLÓ“

Mit dem vorliegenden Aufsatz wünscht der Verfasser gleichsam einen Querschnitt, eine Synchronie des geistigen Lebens eines Jahres zu bieten, um dadurch das Verständnis der Werke, Richtungen und Ideen im Zusammenhang einer zum Ganzen rekonstruierten gesellschaftlichen und geistigen Situation zu ermöglichen. Wenn seine Wahl auf 1850, das der Niederlage der ungarischen Revolution und Freiheitskampfes folgende Jahr fiel, so geschah dies aus dem Grunde, weil eben 1850 das Jahr der Empfängnis unzähliger Ideen und Richtungen der neueren ungarischen Geschichte und Literatur war. Ein treuer Spiegel der sich formenden und umformenden Ideen ist jederzeit die Tagespresse. Der Verfasser untersucht hier die Anfangsphase des „Pesti Napló“, eines der wichtigsten Tageblätter dieser Periode, und kommt zur Feststellung, dass sich das Verhalten des Blattes in dieser Phase vom späteren scharf unterscheidet. Die Zeitung, die später zum Organ des für die nationale Unabhängigkeit kämpfenden Adels wird, dient zu jener Zeit noch den Zwecken einer Allianz plebejischer Schriftsteller und Journalisten, die von der Demagogie der Regierung beirrt, blind für die Zusammenhänge der gesellschaftlichen und nationalen Fragen des Fortschrittes im sich entwickelnden Bach—Regime eine Stütze ihrer auf einen demokratischen und nationalen Frieden gerichteten Bestrebungen zu erblicken wähnen und für diese Unterstützung zu gewissen Konzessionen auf Kosten der nationalen Unabhängigkeit geneigt sind. Bis zur zweiten Hälfte des Jahres wird ihr Irrtum offensichtlich, ihre Gruppe zerfällt, die Zeitung aber wird von der führenden Gruppe der passiven Resistenz der Adeligen übernommen. Von diesem Zeitpunkt an ist die zentrale Frage des Blattes die nationale Unabhängigkeit, dafür verschwindet bedauerlicherweise das Bestreben, die sozialen und Nationalitätsfragen in progressiver Form zu lösen, von ihren Spalten.